

УДК 37.01.33

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.64-1.13>**С. Д. Булавенко**кандидат педагогічних наук, докторант
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему формування соціальної активності учнів початкових класів у закладах загальної середньої освіти. Визначено, що формування соціальної активності початкових класів можливе за умови дотримання таких принципів виховання, як: загальності й доступності, ініціативи й добровільності, ідентифікації, самодіяльності, індивідуального підходу, систематичності й цілеспрямованості, наступності, цікавості та інтересу, органічного поєднання управління і самоврядування в класі, гуманізації системи взаємовідносин учнів із дійсністю. Зазначено, що на соціальну активність молодших школярів впливають внутрішні й зовнішні чинники. Зазначено, що для реалізації в єдиному соціально-педагогічному, системно-рольовому, суб'єктно-діяльнісному та аксіологічному напрямках й організації процесу формування соціальної активності необхідна цілісна програма, яка б охоплювала не тільки розвиток учнів, а й просвіту батьків і підготовку вчителів.

З цією метою була розроблена і запропонована цілісна соціально-педагогічна програма «Формуємо соціально активних громадян», яка складається з трьох модулів. Перший модуль передбачав безпосередню роботу з учнями початкових класів із формування їхньої соціальної активності, зокрема, він включає таке: заняття зі школярами 1–4 класів за соціальною програмою «Пізнай себе»; викладання спецкурсу для учнів 2–4 класів «Життєва економіка – перші кроки»; організацію спільної творчої діяльності учнів через постійне ускладнення її структурних компонентів і надання процесу та результатам діяльності суб'єктивної значущості; активізацію суб'єкт-суб'єктних відносин молодших школярів з учителем і один з одним на основі перетворення учнів у суб'єктів своєї діяльності та створення соціально орієнтованої спрямованості спілкування й атмосфери емоційного прийняття; особистісно-орієнтовані засоби формування адекватної самооцінки учнів та розвиток їх рефлексивних здібностей. Другий модуль – методичний, який передбачав проведення тренінгових занять для педагогів початкової ланки з готовності до інноваційної діяльності щодо формування соціальної активності учнів початкових класів у межах програми «Креативний педагог». Третій модуль – партнерський, який передбачав налагодження тісної співпраці з батьками.

Ключові слова: соціальна активність, учні початкової школи, соціальна програма, спецкурс, принципи.

Постановка проблеми. В умовах сучасної української життєбудови, відмінною рисою якої є інтенсифікація політичних, економічних, екологічних та інших процесів, принципову актуальність і значимість набувають соціальна активність особистості, її лідерські якості, здатність до самореалізації на благо розвитку суспільства. В цьому контексті завдання української школи полягає у вихованні в учнів якостей соціально активного громадянина, починаючи з молодшого шкільного віку, оскільки це найбільш сприятливий період для закладки своєрідного фундаменту особистості дитини, її спрямованості, інтересів і схильностей до певних видів соціально корисної діяльності. Головна мета розвитку соціальної активності учнів пов'язана з формуванням особистості, здатної повноцінно жити в новому демократичному суспільстві і бути максимальною корисною цьому суспільству [3].

Тож актуальним для закладів загальної середньої освіти є не тільки підвищення якості освіти

та проведення модернізації змісту освіти, а й вирішення проблеми формування соціальної активності дитини, зокрема учнів молодших класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування соціальної активності особистості у своїх працях висвітлювали С.В. Абрамова, І.Д. Бех, Т.І. Богданова, О.В. Варецька, В.П. Вдовиченко, Л.В. Канішевська, Л.В. Корінна, В.А. Ксюковський, О.М. Любарська, Л.В. Манчуленко, Л.М. Назаренко, В.Г. Панок, Ю.А. Привалов, Н.Є. Ситнікова та інші вчені. Проте цілісно формування соціальної активності учнів початкових класів у закладах загальної середньої освіти не розглядалось.

Мета статті – ознайомити з цілісною програмою формування соціальної активності учнів початкової школи в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві школа є основним фактором, де учень

не пасивний об'єкт впливу, а активний суб'єкт формування своєї особистості, тобто школа є основним місцем перебування учня на багато років і основним фактором виховання і формування особистості на основі системного підходу.

Формування соціальної активності учнів початкової школи може відбуватися за теоретично обґрунтованими й апробованими на практиці принципами організації освітньої діяльності. До них належать такі:

1. Принцип загальності й доступності, тобто можливість залучення всіх без винятку дітей початкової школи до діяльності, пов'язаної з формуванням соціальної активності.

2. Принцип ініціативи і добровільності. Цей принцип – основа основ формування соціальної активності. Необхідно спонукати дітей до альтруїзму, добровільної активності в соціумі, конструктивного співжиття в колективі та волонтерської діяльності.

3. Принцип ідентифікації. Ідентифікація (від лат. «ототожнювати») – уподібнення, ототожнення індивіда з групою, колективом, в якому він перебуває, що допомагає йому успішно виконувати норми, правила поведінки й програми групи, засвоювати її цінність, свідомо й активно включатися в її діяльність. І.І. Гавриш називає цей принцип «принципом включеності, причетності, корпоративності, шкільного патріотизму» [2].

4. Принцип самодіяльності реалізується на всіх рівнях освітньої діяльності. Він ґрунтується на творчій активності, захопленості та ініціативі дітей.

5. Принцип індивідуального підходу передбачає визначення індивідуальних запитів, інтересів, схильностей, здібностей, можливостей, психофізіологічних особливостей та орієнтацію на особистість учня.

6. Принцип систематичності й цілеспрямованості – важливо спрямовувати дітей на суспільно значущі справи та залучати учнів до реальних соціально значущих відносин, їх самореалізації в освітньому процесі.

7. Принцип наступності насамперед передбачає взаємодію та взаємовплив поколінь. Необхідно активізувати діяльність батьків, всіх дорослих на передачу дітям соціального знання і досвіду.

8. Принцип цікавості та інтересу полягає в створенні невимушеного емоційного спілкування. Інтерес є двигуном шкільного спілкування і основним джерелом ефективного функціонування освітнього середовища. Учителям треба весь час підтримувати інтерес до школи і до всього того, що в ній відбувається. І водночас треба весь час враховувати або формувати інтереси самих учнів – постійні чи стабільні або тимчасові, одномоментні, вони завжди диктують

їх поведінку в класі й у школі. Реалізація його можлива за організації і функціонування розвиваючого середовища [4].

9. Принцип органічного поєднання управління і самоврядування в класі. Цей принцип передбачає органічне поєднання ініціативності із самоврядуванням у класі, що виходить від самих учнів, з управлінською функцією класовода, адміністраторів закладу чи батьків.

10. Принцип гуманізації системи взаємовідносин учнів із дійсністю. Цей принцип охоплює ставлення учнів до предметно-матеріального оточення, систему динамічних взаємовідносин молодших школярів із предметно-соціальною дійсністю й самим собою [3].

Реалізація принципів організації формування соціальної активності учнів молодших класів на практиці за своїми масштабами впливу на особистість виходить далеко за межі цієї діяльності, це великомасштабна соціальна акція, мета якої – різнобічний розвиток дитини в межах системного і особистісно-орієнтованого підходів.

На соціальну активність молодших школярів впливають внутрішні й зовнішні чинники. До внутрішніх факторів належать природні і генетичні особливості молодшого школяра, їх характер, рівень соціалізованості, культури, свідомість, потреби тощо. Все це тісно пов'язане між собою. До зовнішніх факторів належать фактори навколишнього соціального та природного середовищ, в яких молодший школяр функціонує [5].

Перед початком і протягом формувального етапу нами проводився інструктаж із учителями початкової школи з питань формування соціальної активності учнів, надавалися методичні та діагностичні матеріали, поради щодо вирішення проблемних ситуацій, проведення позакласної роботи та складання планів виховної роботи з учнями та батьками. Класоводи ж, у свою чергу, постійно інформували нас про перебіг експериментальної роботи та результати впровадження тих чи інших технологій, проведення поточної діагностики тощо.

Протягом формувального етапу дослідно-експериментальної роботи було встановлено, що умовами розвитку соціальної активності молодших школярів є такі: організація розвивального середовища на основі рівневої диференціації навчання; поетапне формування в учнів ставлення до себе як суб'єкта громадської діяльності; постійне ускладнення і збагачення спільної діяльності молодших школярів у взаємозв'язку всіх її структурних компонентів; надання процесу та результатам діяльності молодших школярів суб'єктивної значущості; створення атмосфери емоційного комфорту під час організації спільної діяльності учнів; активізація суб'єкт-суб'єктних взаємодій молодших школярів протягом навчально-вихов-

ного процесу, що сприяє виникненню соціально орієнтованої спрямованості спілкування [3].

Для реалізації в єдиному соціально-педагогічному, системно-рольовому, суб'єктно-діяльнісному та аксіологічному напрямках й організації процесу формування соціальної активності нами була розроблена цілісна соціально-педагогічна програма «Формуємо соціально активних громадян».

Мета програми – формування установки учнів початкової школи на соціально схвалювану поведінку й соціально значиму діяльність, освоєння соціальних ролей, що дають їм можливість успішно адаптуватися в соціумі класу і школи, здійснювати їх перетворення, а також реалізуватися на основі інтересів і цінностей суспільства.

Завдання програми:

1. Формування в учнів емоційно-аксіологічного, екзистенціально-мотиваційного, когнітивного, рефлексивного та операційно-діяльнісного компонентів суб'єктного досвіду.

2. Формування й розвиток активної позиції школярів у діяльності й поведінці.

3. Формування соціально значущих якостей.

Програма має модульну структуру. Кожен модуль спрямований на формування певних компонентів суб'єктного досвіду учнів, проте всі модулі взаємопов'язані між собою й, по суті, є системою процесу формування соціальної активності учнів.

В основу побудови змісту першого модуля, який ми назвали практико-орієнтований, були покладені принципи, що зумовлені методологічними підходами до процесу формування соціальної активності учнів, що полягають у включенні у різні види діяльності змісту, який вимагає осмислення учнями початкових класів базових соціальних цінностей і норм. Цей модуль передбачав безпосередню роботу з учнями початкових класів із формування їхньої соціальної активності.

Розроблена нами система практико-орієнтованих засобів формування соціальної активності молодших школярів передбачає таке: заняття зі школярами 1–4 класів за розробленою нами соціальною програмою «Пізнай себе»; викладання розробленого нами спецкурсу для учнів 2–4 класів «Життєва економіка – перші кроки»; організацію спільної творчої діяльності учнів через постійне ускладнення її структурних компонентів і надання процесу та результатам діяльності суб'єктивної значущості; активізацію суб'єкт-суб'єктних відносин молодших школярів з учителем і один з одним на основі перетворення учнів у суб'єктів своєї діяльності та створення соціально орієнтованої спрямованості спілкування й атмосфери емоційного прийняття; особистісно-орієнтовані засоби формування адекватної самооцінки учнів і розвиток їх рефлексивних здібностей.

Розроблена нами програма соціального розвитку особистості учнів «Пізнай себе» містить курс занять із дітьми 1–4 класів, метою якої є створення умов для розвитку пізнавальної, емоційно-вольової, особистісно-мотиваційної та соціальної сфер молодших школярів, досягнення ними особистісних і метапредметних результатів, формування в школярів соціальної активності.

Програма розрахована на чотири роки й містить у собі чотири блоки, тривалість кожного з яких – один навчальний рік (16 годин): «Самопізнання і самооцінка» (для учнів 1 класу); «Моє шкільне життя» (для учнів 2 класу); «Вчимося управляти собою» (для учнів 3 класу); «Як я можу допомогти собі й іншим» (для учнів 4 класу). Заняття для молодших школярів проводились у формі тренінгу. Тематичне планування цієї програми та приклади занять ми наводимо в Додатку.

Особливостями програми соціального розвитку особистості учнів початкової школи «Пізнай себе» є такі:

– відповідність вимогам Державних освітніх стандартів основної загальної освіти загалом і завданням, які лежать перед початковою освітою в період введення стандартів Нової української школи;

– зміст програми побудовано так, що забезпечується сталий розвиток виховних результатів: набуття дитиною особистісних (про себе) і соціальних знань (перший рівень); переживання нею цінності цих знань, формування позитивного ставлення до базових суспільних цінностей (другий рівень результатів); набуття дитиною досвіду самостійних суспільних дій і виконання соціальних ролей (третій рівень результатів);

– досягнення результатів програми відбувається через використання практико-орієнтованих форм і методів роботи, які дають змогу дітям отримати й засвоїти знання, отримані в дії, пізнати себе, розкрити свій потенціал, зрозуміти й відчути інших, сформувані соціальну активність;

– унаслідок реалізації програми дитина може простежити свій розвиток за 4-річний період життя через аналіз продуктів діяльності (щорічне портфоліо й спільний із батьками соціальний проєкт) і рефлексію.

Початкова економічна освіта є одним із чинників, що впливають на становлення особистості дитини в її ставленні до матеріальних і духовних цінностей, та значною мірою впливає на формування соціальної активності учнів початкової школи. Реальність сьогодення вимагає, щоб уже молодший школяр знав, що таке потреби і обмеженість можливостей їх задоволення, вмів робити усвідомлений (економічно раціональний) вибір, уявляв призначення грошей, розумів основи раціонального споживання та економічні основи діяльності людини й співпраці з іншими

суб'єктами економічних відносин, знав правила співжиття в соціумі, виконував соціальні ролі грамотного споживача, а в майбутньому – працівника чи виробника [3].

Курс «Життєва економіка – перші кроки» для учнів 2–4 класів має пропедевтичний характер і не ставить собі за мету загальне охоплення економічних категорій і понять, а спрямований на розвиток дитини як активного суб'єкта економічних і соціальних відносин. З урахуванням специфіки молодшого шкільного віку під час навчання економіки учнів молодших класів формуються початкові уявлення про навколишні соціально-економічні умови життя й діяльності людей.

Основною метою спецкурсу є початкова економічна освіта і виховання школярів; формування життєво важливих економічних і соціальних компетенцій, необхідних у практичній діяльності, формування соціальної активності та навичок раціональної споживчої поведінки, розвиток раціонального економічного мислення.

Програма розкриває зміст спецкурсу «Життєва економіка – перші кроки», її вивчення дає можливість: сформувати в учнів уявлення про економіку як сферу життя й діяльності людини, пов'язаної з проблемою задоволення її потреб; забезпечувати усвідомлення молодшими школярами взаємозв'язку праці людини з її результатами, докладених зусиль з успішністю діяльності, вміння виконувати соціальні ролі та співпрацювати з іншими із самореалізацією; розвивати основи споживчої культури; розширювати активний словник учнів, включаючи в нього соціальні та економічні терміни; сприяти освоєнню на інформаційному і емпіричному рівнях нових соціальних ролей – «покупець», «споживач», «виконавець», «виробник» – і функцій, які їх характеризують; формувати активність, ощадливість, економність, працьовитість, щедрість, толерантність, товариськість, доброзичливість; показати необхідність соціальних знань і освіти для формування нового інформаційного суспільства та створення інноваційної економіки.

Програма курсу будується за такими змістовими лініями: 2 клас – «Економіка навколо мене» містить розділи «Світ навколо мене», «Явсоціумі», «Потреби», «Споживчі блага»; 3 клас – «Я – споживач» об'єднує такі розділи: «Споживач і споживання», «Вміння бути грамотним споживачем», «Я – покупець», «Я – споживач послуг»; 4 клас – «Я – активний суб'єкт економіки» має три розділи «Діяльність – спосіб існування людей», «Праця», «Професійна діяльність людини».

Програмою передбачено проведення занять з економіки в 2–4 класах – по 1 годині на тиждень, всього 34 год на рік. Використовуються як групові, так й індивідуальні форми організації навчання. Кожен розділ програми передбачає використання ігрової та практичної діяльності:

робота з текстами та ілюстраціями, пізнавальними завданнями, ігри рольові, дидактичні та імітаційні, навчальні та ситуаційні завдання. Усі розробки занять і тематичне планування ми подали в навчально-методичному посібнику «Життєва економіка – перші кроки», який має гриф «Схвалено до використання у загальноосвітніх навчальних закладах, лист ІМЗО МОН України від 10 квітня 2018 р. № 22.1/12-Г-198».

Також за нашими рекомендаціями під час формувального етапу дослідно-експериментальної роботи класоводами використовувались різні форми розвитку соціальної активності молодших школярів, а саме: групові форми, колективні форми, учнівське самоврядування, форма проектної діяльності, педагогічне спілкування, позакласна робота.

Другий модуль цілісної програми «Формуємо соціально активного громадянина» – методичний, який передбачав проведення тренінгових занять для педагогів початкової ланки з готовності до інноваційної діяльності щодо формування соціальної активності учнів початкових класів у межах розробленої нами програми «Креативний педагог».

Важливою для формування соціальної активності учнів є взаємодія школи та сім'ї, що полягає у створенні сприятливих умов для особистісного розвитку і росту дітей, організації активного життя людини, яка веде гідне життя. Тож третій модуль був партнерський, який передбачав налагодження тісної співпраці з батьками.

Доцільно організована взаємодія педагогів і батьків здійснювалася поетапно й була спрямованою на розвиток активної позиції батьків. Умовою позитивно спрямованої взаємодії стали довірчі відносини між педагогами і батьками. Контакт будувався так, щоб у батьків виникли інтерес, потреба домогтися успіху, впевненість у своїх силах. Наслідком такої організації педагогічної взаємодії стала активна участь батьків у вихованні не тільки своєї дитини, але й класу [1].

Висновки і пропозиції. Отже, розвиток соціальної активності в учнів початкових класів здійснювався завдяки різним формам роботи з розвитку соціальної активності молодших школярів, які допомагали долучатись до спільної діяльності, розвивати організованість, активність, відповідальність, дисциплінованість й ініціативність дітей, відповідально ставитися до дорученої справи. Необхідно зазначити, що чим частіше учні початкової школи працювали в колективі, тим більше мали можливостей для розвитку необхідних соціальних якостей, а це – запорука успішного розвитку соціально активних громадян. Важливою також є спеціальна підготовка вчителів і батьків до роботи, пов'язаної з формуванням соціальної активності дітей. Надалі варто до виховної роботи з дітьми залучати громадські та соціальні інститути.

Список використаної літератури:

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012.
2. Гавриш І.І. Становлення соціальної активності молодших школярів під час включення у добродійну діяльність. 2016. URL: file:///C:/Users/Valeriy/Desktop/Havrysh.pdf.
3. Булавенко С.Д., Коваленко Є.І. Формування соціальної активності учнів : навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. 224 с.
4. Канішевська Л.В., Булавенко С.Д. Учніське самоврядування як засіб формування соціальної активності особистості. *Педагогічний альманах*. Вип. 40. С. 19–24.
5. Ярмола О.О., Колесник Н.Є. Методика формування соціальної активності учнів молодших класів на уроках трудового навчання. 2012. URL: file:///C:/Users/Valeriy/Desktop/Yarmola_Kolesnyk_2012.pdf.

Bulavenko S. Program for the formation of social activity of elementary school students in institutions of general secondary education

The article deals with the problem of formation of social activity of pupils of elementary school in institutions of general secondary education. It is determined that formation of social activity of primary classes is possible subject to the following principles of education, such as: universality and accessibility; initiatives and volunteering; identification; amateur activities; an individual approach; systematic and purposeful; continuity; curiosity and interest; an organic combination of management and self-government in the classroom; humanization of the system of student relationship with reality. It is noted that the social activity of junior pupils is influenced by internal and external factors. It is noted that for the realization in a single socio-pedagogical, systemic-role, subjective-activity and axiological directions and organization of the process of formation of social activity, an integral program is needed that would cover not only the development of students, but also the parents' education and teacher training.

To this end, an integrated social-pedagogical program "Forming Socially Active Citizens", which consists of three modules, was developed and proposed. The first module provided for direct work with elementary school students to form their social activity, in particular, it includes: classes with pupils of grades 1–4 under the social program "Know yourself"; Teaching a special course for pupils of grades 2–4 "Life-saving economy – the first steps"; organization of joint creative activity of students due to the constant complication of its structural components and the provision of process and results of activities of subjective significance; activation of subject-subjective relations of junior pupils with a teacher and with each other on the basis of transformation of students into subjects of their activity and creation of socially oriented orientation of communication and atmosphere of emotional acceptance; person-oriented means of forming an adequate self-esteem of students and the development of their reflexive abilities. The second module is a methodological one which provided for conducting training sessions for teachers of the initial level of readiness for innovation in relation to the formation of social activity of elementary school students within the framework of the program "Creative Teacher". The third module is a partner, which provided for the establishment of close cooperation with parents.

Key words: social activity, elementary school pupils, social program, special course, principles.